

ELIADEHO HÉLIOS MILAN KOVÁČ

ODRAZ TVORBY MIRCEU ELIADEHO V ČECHÁCH A NA SLOVENSKU

Písané pre K&K, 1998

Eliade v istom rozhovore poznamenal, že jeho priezvisko (H)Eliade je odvodené od výrazu pre slnko (Hélios). Podobných etymologických alúzií na zašlú antickú slávu provincie Dácia by sme našli v Rumunsku určite veľa. Táto však nemusí byť celkom presná hneď z niekoľkých dôvodov. Eliadeho otec, po ktorom nosil priezvisko, bol Moldavec, latinská kultúra, ktorej dedičmi v istom zmysle Rumuni sú, uctievala Héliu pod menom Sol a prípadné odvodenie z čias veľkej gréckej kolonizácie tiež neobstojí, pretože kult Héliu bol v tých časoch minimálny. Napokon etymologicky bližšie k jeho menu stoja dcéry boha slnka - Héliovny, ktoré pod označením „Heliades“ boli známe a populárne v latinskej kultúre a ktoré vo svojich Metamorfózach zvečnil aj nedobrovoľný rumunský imigrant Ovídius.

Napriek týmto etymologickým ťažkostiam je zrejme, že priezvisko Eliade obsahuje vzťah k slnku a pre nás je táto slovná hra v mnohom symbolická. Do takmer úplnej tmy, v ktorej bola ponorená veda o náboženstvách sveta v Československu pred rokom 1989 totiž Eliadeho Hélios zažiaril ako skutočné slnko. Tento generálny nástup do priestoru, kde prakticky absentovala akákoľvek religionistická literatúra, spôsobil množstvo pozitívnych zmien, ale vyvolal tiež, ako to už v takých prípadoch býva, celý rad polemík.

Za éry vlády komunizmu pochopiteľne nebolo možné publikovať Eliadeho odborné diela, a to hneď z dvoch dôvodov: týkali sa náboženstva, pričom ho neodmietali a druhým dôvodom bolo jednoducho to, že ich napísal rumunský emigrant žijúci v USA. Napriek tomu sa podarilo v časoch relatívneho odmäku priblížiť, aspoň úchytkom, niektoré jeho eseje, prípadne kapitoly z jeho kníh, a to pod záštitou literárnych, či náboženských vydavateľských aktivít. Spomeňme len eseje Konec sveta v modernom umení a Mýty a masová média publikované v 8. čísle časopisu *Plamen* v roku 1965 alebo kapitolu z diela Mýtus o večnom návratu vydanú pod názvom Dějiny jako teofanie v zborníku *Křesťanství dnes* v roku 1969. Praktická nemožnosť publikovať Eliadeho odborné práce bola potom čiastočne kompenzovaná vydávaním jeho beletristickej tvorby.

Roku 1986 vychádza v češtine román Had a roku 1988 v slovenčine novely Maitreji a Slečna Kristína. Kniha s týmito novelami bola doplnená doslovom prekladateľky L. Vychovalej, ktorý predstavuje pre slovenskú čitateľskú obec vôbec prvé zasvätenie do kontextu a významu Eliadeho rozsiahleho a mnohotvárneho diela. Na českej literárnej scéne sa však už predtým objavovali niektoré kratšie Eliadeho literárne diela v rámci väčších projektov. Napríklad Pět rumunských novel z roku 1984 obsahovalo novelu Slečna Kristýna, súbor Bengálska noc z roku 1989 zahŕňal romány Maitreji a Svatba v nebi. Za väčšinou týchto projektov stál prekladateľsky aj edične neúnavný propagátor a obdivovateľ Eliadeho diela Jiří Našinec.

Eliadeho beletristická tvorba však neprestala byť v centre záujmu vydavateľov ani po roku 1989. V roku 1990 vychádza kniha poviedok Tajemství doktora Honigbergera a v roku 1996 zbierka noviel V hájemství snu.

Je zaujímavé, že k skutočnému zlomu vo vydávaní Eliadeho odborných prác dochádza až v roku 1993. Prvou laštovičkou v tomto smere bolo 3. číslo *Světové literatury*, ktoré už v prvom štvrtroku toho roku predstavilo M. Eliadeho ako osobnosť čísla na 65 stranách. Nájdeme tam novelu Dajan, kapitolu z Aspektov mýtu pod názvom *Mytologie paměti a zapomnění*, a taktiež Eliadeho významnú esej Mefistofeles a androgyn aneb mystérium celosti. V tom istom roku vychádza v Čechách jedno z kľúčových Eliadeho diel Mýtus o večnom návratu. V roku 1993 sa na trhu objavuje aj Slovník náboženství, kde sú ako autori uvedení M. Eliade a I. P. Culianu. Pozorný čitateľ však postrehne, že prístup, v niektorých častiach slovníka dosť kontroverzný, nezodpovedá tomu, na čo sme u Eliadeho zvyknutí. V úvode sa potom dozvedáme, že M. Eliade len zamýšľal niekedy v budúcnosti podobný stručný a prehľadný slovník zostaviť, celé dielo je ale výhradne prácou I. P. Culiana a H. S. Wiesnera. Napriek „duchovnému autorstvu“ je však diskutabilné, či tento slovník do Eliadeho bibliografie skutočne zaradiť.

V roku 1994 vychádza Eliadeho vynikajúce zhrnutie základných východísk jeho koncepcie dialektiky *sacrum a profanum* pod názvom Posvátné a profánní. Do dvojväzkového zborníkového diela Šamanismus, ktoré publikovalo v roku 1994 slovenské vydavateľstvo v češtine, je zaradená Eliadeho stať *Šamanismus a kosmologie*. Skutočný edičný počin slovenského vydavateľa však na seba nechal čakať až do roku 1995, keď sa na našom trhu objavuje prvý zväzok Eliadeho základného diela Dejiny náboženských představ a ideí. Ďalšie dva zväzky potom vychádzajú v roku 1997. Takmer paralelne, v rokoch 1995-1997 vychádzajú aj tri zväzky toho istého diela v českom preklade pod názvom Dějiny náboženského myšlení.

Hneď tri pozoruhodné Eliadeho diela vychádzajú v Čechách v roku 1997. Kniha *Od Zalmoxida k Čingischánovi* predstavuje v Eliadeho tvorbe zameranej viac na náboženské fenomény univerzálnej povahy určitú výnimku. Splácajúc akiste daň starej vlasti sa tu Eliade, nie celkom bez sentimentu, pokúša aplikovať niektoré svoje teoretické východiská na konkrétny materiál z problematiky rumunskej mytológie. Z práce *Mefisto a androgyn* sme už mali možnosť zaregistrovať preklad druhej, samostatnej a kľúčovej kapitoly v *Světové literatury* pred štyroch rokov. Zvyšné štyri „nové“ kapitoly, ktoré tvoria súčasť tejto knihy, prinášajú však mnoho invencie a skutočne nových pohľadov na niektoré tradičné témy. Napokon treba spomenúť dielo *Šamanismus a archaické techniky extáze*, ktoré predstavuje to najlepšie, čo Eliade z oblasti dejín náboženstiev napísal. Už dnes patrí, podobne ako Frazerova *Zlatá ratolesť*, do zlatého fondu svetovej religionistickej spisby.

Do tejto kategórie určite patrí aj práca *Le Yoga - Immortalité et liberté* (Joga - Nesmrteľnosť a sloboda), ktorá zatiaľ unikala pozornosti vydavateľov, dnes sa však, ako zisťujeme, už nachádza v edičnom pláne pražského vydavateľstva Argo. Na českom i slovenskom trhu však stále absentuje titul, ktorý by predstavil Eliadeho ako skutočného teoretika v priblížení jeho metodologického prístupu a v priereze jeho najvýznamnejších objavov. Túto medzeru by mohla zaplniť starostlivo zostavená rozsiahla syntéza *Patterns in Comparative Religion* (Vzory v porovnávacom náboženstve), ktorá však zatiaľ ešte len čaká na svojho vydavateľa.

Priechod vo vydávaní Eliadeho odborných prác v Čechách a na Slovensku nezostal pochopiteľne bez odozvy v akademických kruhoch. Obzvlášť veľký prínos znamenal tento eliadovský „boom“ pre už spomínanú vedu o náboženstvách sveta - religionistiku. Povojnové dejiny tejto vednej disciplíny u nás sú takmer identické s krátkymi dejinami vydávania Eliadeho religionistických diel po roku 1989. To v našich podmienkach pochopiteľne nezostalo bez následkov. Mohlo by sa dokonca zdať, že Eliade sa stal hegemonom v teórii náboženstiev v oboch republikách, a to pod vplyvom historických súvislostí (a teda vydavateľských podmienok), nie prostredníctvom kvality a významu jeho diela. Takéto tvrdenia sa v poslednej dobe objavujú, a hoci im nechýba istá logika a dokonca aj užitočnosť, nie sú pravdivé.

Nestor českých religionistov Jan Heller v práci *Nástin religionistiky* (s M. Mrázkom), ktorá predstavuje prvý úvod do tohto vedného odboru v bývalom socialistickom Československu, hovorí už v roku 1988 o Eliadem: „neobyčajne široký obzor, schopnosť zvláštneho, vnímavého vcítenia do skúmaného systému, prenikavé analýzy i fascinujúce syntézy ho charakterizujú ako jedného z najväčších religionistov od čias, keď tento odbor vznikol.“ Profesora Hellaera rozhodne nemožno podozrievať, že by k takémuto názoru dospel pod vplyvom hegemonie Eliadeho odborných diel na vtedajšom československom knižnom trhu. Ani nestor slovenskej religionistiky Ján Komorovský nemohol byť ovplyvnený hegemoniou Eliadeho teórií spôsobenou vydávaním jeho diel bez toho, aby sa vydávali súčasne diela iných teoretikov náboženstva. S veľkým zápalom totiž prednášal a publikoval o jeho koncepcii už v rokoch 1990-1991, keď u nás ešte nejestvoval preklad nijakého významnejšieho Eliadeho diela.

Eliadeho súčasné postavenie v slovenskej a českej religionistike bude teda skôr výslednicou kvalít a príťažlivosti Eliadeho koncepcie pre samotných odborníkov, než výslednicou náhodnej kulminácie vydavateľských podmienok a historických okolností. Tie spôsobujú iba bleskové šírenie a značnú popularitu jeho diela. Rozhodujúcim faktorom je však novátorský prístup a hĺbka samotného Eliadeho diela.

Eliadeho práca na poli teórie a dejín náboženstiev, podobne ako dielo väčšiny výrazných osobností tohto odboru, vzdoruje akejkolvek snahe o zaradenie do vopred pripravených schém. Prirodzená je preto aj rôznosť hodnotení Eliadeho prínosu pre vedu o človeku všeobecne. V šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch môžeme vo svete zaznamenať nekritický obdiv k Eliademu, ktorý sa v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch mení, zdá sa, na nekritický odpor. V oboch, dnes už pomaly historických prístupoch absentuje predovšetkým zdravý kritický duch. Sú zaťažené subjektivitou a tendenčnosťou, ktorá prichádza doslova v akýchsi nárazových módných vlnách. Pre štúdium Eliadeho teórií je preto dôležité predovšetkým nenechať sa týmito tendenciami rozptyľovať. Na svete niet hádam významnej osobnosti, ktorá by sa, ak zanechala výrazné stopy v oblasti svojho pôsobenia, nestala predmetom špekulácií a ktorá by nemala, na jednej strane zástupy prívržencov a na strane druhej, zástupy odporcov. Stačí si však len otvoriť príslušné Eliadeho knihy, začítať sa do nich, a až potom - uvážene vysloviť svoj názor.

Slovenskí a českí religionisti dnes už našťastie túto možnosť majú. A ich hodnotenia sú napospol veľmi triezve. Silná brnenská religionistika sa najmä prostredníctvom B. Horynu stavia k Eliadeho teóriám pomerne zdržanlivo, vyzdvihuje však multidimenzionálnu komparatistiku, ktorú jeho prístup nesporne umožňuje. V každom prípade sa Eliadeho teoretický projekt pokladá za jednu z relevantných koncepcií. Bratislavskí religionisti sú ešte o niečo ústretovejší. V prvom čísle ich religionistickej ročenky *Hieron 1/1996* sa hneď na prvej strane z pera profesora Komorovského dozvedáme o snahe založiť vlastnú religionistickú školu „poznačenú ideami M. Eliadeho, ale v zárodku aj inými súčasnými prúdmi.“

„Poznačenie ideami“ je naozaj veľmi vhodná formulácia, neznamená to ich nekritické preberanie, ale ani ich ignorovanie. Slovenskí religionisti jednoducho deklarujú chuť sa s týmito ideami vyrovnáť. A to si Eliadeho dielo skutočne za-slúži.

ČESKÁ A SLOVENSKÁ BIBLIOGRAFIA:

PREKLADY ELIADEHO PRÁC DO ČEŠTINY A SLOVENČINY

- Dajan*, prekl. J. Našinec, in: Světová literatura 3, r. XXXVIII, 1993, s. 107-128.
Dejiny náboženských predstáv a ideí I., II. a III. zv., prekl. L. Vychovalá, P. Solivajs, Agora, Bratislava 1995-1997.
Dejiny jako teofanie, in: Křesťanství dnes, (zost. J. Němec), Horizont, Praha 1969, s. 21-28.
Dejiny náboženského myšlení I., II. a III. zv., prekl. K. Dejmalová, M. Lyčka, J. Našinec, B. Patočková, P. Sadlíková, O. Spěváková, F. Karfík, Oikúmené, Praha 1995-1997.
Had, prekl. J. Našinec, Odeon, Praha 1986. Reedícia spolu s novelou *Slečna Kristýna*, Lidové nakladatelství, Praha 1992.
Konec světa v moderním umění, prekl. M. Drápal, in: Plamen č.8, 1965, s. 52-53.
Maitreyi, Slečna Kristína, (spoločné vydanie), prekl. L. Vychovalá, Slovenský spisovateľ, Bratislava 1988.
Maitreyi, Svatba v nebi, (spoločné vydanie pod názvom Bengálská noc), prekl. E. Strebingerová, J. Našinec, Odeon, Praha 1989.
Meřisto a androgyn, prekl. J. Vízner, Oikúmené, Praha 1997.
Meřistofeles a androgyn aneb mystérium celosti, prekl. J. Našinec, in: Světová literatura 3, r. XXXVIII, 1993, s. 146-166.
Mytologie paměti a zapomnění, (z Aspekty mýtu), prekl. L. Valentová, in: Světová literatura 3, r. XXXVIII, 1993, s. 137-145.
Mýtus o věčném návratu, prekl. E. Strebingerová, Oikúmené, Praha 1993.
Mýty a masová média, prekl. M. Drápal, in: Plamen č.8, 1965, s. 53.
Od Zalmoxida k Čingischánovi, prekl. O. Kalfiřt, Argo, Praha 1997.
Posvátné a profánní, prekl. F. Karfík, Česká křesťanská akademie, Praha 1994.
Slečna Kristýna, in: *Pět rumunských novel*, prekl. J. Našinec, Odeon, Praha 1984. Reedícia spolu s románom *Had*, Lidové nakladatelství, Praha 1992.
Slovník náboženství, (sprac. I. P. Culiuanu, H. S. Wiesner), prekl. M. Lyčka, Český spisovatel, Praha 1993.
Svätá história, história, historicizmus, prekl. K. Chmel, in: Kultúrny život/2.4. 1991/, s. 6-7.
Svätýňa, bazilika, katedrála, prekl. K. Chmel, in: Kultúrny život /2.4. 1991/, s. 6.
Světlo a transcendence v díle Eugéna Ionesca, prekl. J. Našinec, in: Světová literatura 3, r. XXXVIII, 1993, s. 129-131.
Šamanismus a archaické techniky extáze, prekl. J. Vacek, Argo, Praha 1997.
Šamanismus a kosmologie, in: Šamanismus I., prekl. A. Konečný, CAD Press, Bratislava 1994, s. 31-49.
Tajemství doktora Honigbergera, prekl. J. Našinec, Vyšehrad, Praha 1990.
V hájemství snu, prekl. J. Našinec, Aurora, Praha 1996.

KRITICKÁ REFLEXIA ELIADEHO TVORBY V ČECHÁCH A NA SLOVENSKU

- Budil, I. T.: *Mircea Eliade a „věčný návrat fašismu“*, in: Literární noviny č. 2/14.1. 1998, s. 8-9.
Heller, J., Mrázek, M.: in: *Nástin religionistiky*, Praha 1988, s. 102.
Horyna, B.: in: Úvod do religionistiky, Praha 1994, s. 109-113.
Komorovský, J.: „*Archaická ontologie*“ v religionistické koncepcii *Mirceu Eliadeho*, in: Filozofia 11, r. 50, 1995, s. 585-592.
Komorovský, J.: *Historická koncepcia Mirceu Eliadeho*, in: *Dejiny náboženských predstáv a ideí zv. III.*, Bratislava 1997, s. 283-287.
Komorovský, J.: *Mircea Eliade a jeho morfológia posvätna*, in: *Dejiny náboženských predstáv a ideí zv. I.*, Bratislava 1995, s. 13-20.
Komorovský, J.: *M. Eliade* (heslo), in: *Religionistika a náboženská výchova*, Bratislava 1997, s. 98-99.
Komorovský, J.: in: *Religionistika. Věda o náboženstvách světa a jej pomocné disciplíny*, Bratislava 1994, s. 84-87.
Skalický, K.: in: *Po stopách neznámého Boha*, Praha 1994, s. 147-158.
Našinec, J.: Doslov v Eliadeho dielach: *Had*, Praha 1986, *Bengálská noc*, Praha 1989, *Tajemství doktora Honigbergera*, Praha 1990, *V hájemství snu*, Praha 1996.
Valentová, L.: *Několik poznámek k povaze díla Mircei Eliadeho*, in: Světová literatura 3, r. XXXVIII, 1993, s. 105-106.
Vladislav, J.: *Mircea Eliade, básník posvátného a profánního*, in: Světová literatura 3, r. XXXVIII, 1993, s. 103-105.
Vrhel, F.: *Hledání religionistiky Mircei Eliada*, in: Světová literatura 3, r. XXXVIII, 1993, s. 132-136. Reedícia in: *Religio*. Revue pro religionistiku 2/97, s. 151-159.
Vychovalá, L.: Doslov v spoločnom vydaní Eliadeho noviel *Maitreyi a Slečna Kristína*, Bratislava 1988.